

Wstęp

Kary grzywny – ich liczebność, wysokość, czas i sposób wykonania, długofalowy skutek resocjalizacyjny – mają ogromne znaczenie dla oceny funkcjonujących w porządku prawnym założeń aksjologicznych, w tym na tle ogólnej kultury prawnej i oczekiwań społecznych względem polityki karnej oraz efektywności mechanizmów represji kryminalnej. Ten typ sankcji, czy to stosowanej samoistnie, czy łącznie z innymi karami, jest w praktyce stosowany w znaczącej liczbie (ok. 49%) kończących się skazaniem spraw rozpoznawanych przez sądy rejonowe – spraw, gdzie wachlarz dostępnych kar jest na tyle szeroki, że obejmuje także grzywny samoistne. Aspekt majątkowy przestępstwa nakazuje sięgnięcie do grzywny kumulatywnej, bądź z racji rozmiaru orzekanej kary pozbawienia wolności możliwe jest zawieszenie jej wykonania i równoległe stosowanie grzywny akcesoryjnej. Grzywny są także polem testowym, na którym Państwo, a w jego imieniu aparat wymiaru sprawiedliwości, mogą dowiedzieć, na ile skutecznie potrafią reagować na dynamiczne fluktuacje tła społecznego (sytuacja ekonomiczna), jak i sytuację poszczególnych podmiotów, zmieniając także już w toku postępowania. Pozwalają ponadto odpowiedzieć na pytanie, czy możliwe jest w danych realiach zapewnienie nieuchronności i skuteczności kary, przy stosunkowo wysokim poziomie jej humanitaryzacji i bez uciekania się do ostatecznych środków izolacji więziennej. Wpływa na to fakt, że do grzywien ma zastosowanie najszerszy wachlarz instytucji służących efektywnemu wykonaniu prawomocnie orzeczonej kary: możliwość egzekucji komorniczej, spłat ratalnych, umorzenia części lub całości grzywny, a ponadto wykonania zastępczego przez pracę lub ostatecznie odbycia w formie pozbawienia wolności¹. Powoduje to również, że grzywny stają się oczywistym czynnikiem diagnostyki spójności i funkcjonalności systemu wymiaru i egzekwowania sankcji – regulacji ustawy z 6.6.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.) i ustawy z 6.6.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 90, poz. 557 ze zm.) oraz proceduralnych².

¹ Zob. *J. Skupiński*, Alternatywy pozbawienia wolności w polskim systemie sprawiedliwości karnej – raport z badań prowadzonych przez Zakład Prawa Karnego INP PAN, w: *J. Jakubowska-Hara, C. Nowak* (red.), *Problemy aktualnej polityki karnej w Polsce na tle przeludnienia zakładów karnych*, Warszawa 2010, s. 11–24.

² Na znaczenie takiego spojrzenia na system prawa zwraca uwagę m.in. *M.J. Lubelski* (zob. *M. J. Lubelski*, *Nierozłączność naczelnych zasad prawa karnego materialnego i procesowego (jednolitość prawa karnego)*, w: *Z. Cwiągalski, G. Artymiak*

Mechanizm ten ma jednak charakter zwrotny. Oto bowiem sądy obserwując efektywność każdego z rodzajów sankcji, ograniczają korzystanie z narzędzi niezaspokajających pokładanych w nich oczekiwań, na rzecz postrzeganych jako skuteczne. Jest to przejawem budowy powagi sądu oraz wyjściem naprzeciw społecznym oczekiwaniom. O ile zatem aksjologia obowiązującego KK stawia grzywnę na pozycji kary podstawowej, nakazując jej stosowanie zawsze, gdy brak jest jednoznacznych wskazań dla eskalowania sankcji, o tyle statystyki wskazują, że grzywny samoistne nie są już sankcją szczególnie popularną i uchodzą za kary *in genere* bardzo łagodne³. Statystycznie w Polsce orzekanych jest ok. 20% (w 2011 r. 21,3%) samoistnych kar grzywny⁴, w odróżnieniu od państw Europy Zachodniej, zwłaszcza Skandynawii, gdzie w porównywalnych zestawieniach grzywny są głównym środkiem reakcji penalnej (do 90%). Natomiast w Polsce tradycyjnie już dominuje kara pozbawienia wolności. W 2011 r. orzeczono ją wobec 66,5% skazywanych – w tym aż 85,5% z warunkowym zawieszeniem wykonania. Tymczasem grzywny jako element rzeczywistej sankcji towarzyszą karom izolacyjnym warunkowo zawieszonym w ok. 50% przypadków (w 2010 r. było to 47,9%)⁵. Dlatego właśnie grzywny agregowane z inną karą (główną) stanowią dominujący segment orzekanych kar majątkowych, a także istotny składnik ogółu realnie wykonywanych w Polsce sankcji, są także wyjątkowo atrakcyjnym punktem odniesienia dla wspomnianych wartościowań⁶. Nakazuje to wszak zastanowienie się, dlaczego są one tak często przez sądy stosowane jako jedyna realnie podlegająca wykonaniu sankcja (kary warunkowo zawieszone podlegają zarządzeniu tylko w ok. 10% przypadków⁷), a jako samoistna już nie? W czym tkwi między nimi różnica? Jakie funkcje mogą pełnić i jakie niedostępne grzywnie samoistnej cele

(red.), *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego*, Warszawa 2009, s. 101–108).

³ Zob. *M. Melezini*, Z badań nad skutecznością kary grzywny samoistnej, ZNIBPS 1982, Nr 17–18, s. 215–228.

⁴ Zob. *M. Melezini*, Kara grzywny w praktyce sądowej, w: *M. Melezini* (red.), *System Prawa Karnego*, t. 6, Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie, Warszawa 2010, s. 332–339; a także: *A. Łukasiewicz*, Małe sądy częściej orzekają grzywny, Rzeczp. z 29.9.2011 r.

⁵ Zob. Tabela A₂ oraz A₅, a także: *J. Jakubowska-Hara*, Kara grzywny jako alternatywa pozbawienia wolności, w: *A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, B. Kunicka-Michalska, C. Nowak, J. Skupiński*, Alternatywy pozbawienia wolności w polskiej polityce karnej, Warszawa 2009, s. 84–85, tabela 4 i 5.

⁶ Grzywny towarzyszące karom warunkowo zawieszonym stanowią ogromną większość orzekanych kumulatywnie. W 2010 r. stanowiły 96,6%, podczas gdy orzekane obok kary bezwzględnej to jedynie 3,4%. Zatem w liczbach bezwzględnych są to sankcje majątkowe zdecydowanie dominujące nad grzywnami samoistnymi – w 2010 r. ok. 124 000 do 93 329 (zob. Tabela A₄ oraz Tabele B₁ i B₂).

⁷ Zob.: Tabela A₁₂ oraz Tabela B₆.

realizować? Na ile grzywna wymierzona obok innej kary, staje się czynnikiem diagnostycznym dla postawy skazanego w okresie próby?

Warto zauważyć, że mimo *prima vista* tożsamesgo charakteru wszystkich grzywien jako sankcji majątkowych, szereg akcentów towarzyszących różnym ich rodzajom dość istotnie je między sobą rozróżnia. Prowokuje do takiego wniosku już choćby specyficzne umiejscowienie art. 71 § 1 KK – poza Rozdziałem IV, a w Rozdziale VIII Kodeksu, pośród środków związanych z podaniem sprawcy przestępstwa próbie, przy jednoczesnym nazwaniu powołanego tam środka „grzywną”. Tymczasem nie tylko określenie rodzaju i wymiaru kary, ale także możliwie pełne, precyzyjne określenie zasad jej wykonywania, wraz z wszelkimi aspektami incydentalnymi, kształtuje profil sankcji i jej ładunek penalny, a w konsekwencji wpływa na jej globalną ocenę – tak indywidualną, systemową, jak i aspekty kategoryzacyjne. Dlatego tak istotne jest posługiwanie się w kontekście każdego z rodzajów sankcji przekrojową jej definicją, agregującą wszelkie przejawy jej bytu prawnego – tak na płaszczyźnie materialnej, jak i procesowej. Istnienie takiej definicji stanowi nader ważki przejaw wypełniania treścią tak kardynalnych wartości, jak pewność i równość wobec prawa oraz określoność (pełna) sankcji. Tylko w sytuacji, gdy zarówno sąd jak i jednostka, mogąca podlegać odpowiedzialności karnej, są w stanie kompleksowo przewidzieć wszelkie szczegółowe następstwa zawarcia w wyroku danej treści orzeczenia, będącego przejawem indywidualizacji ogólnego zagrożenia ustawowego, może dojść do w pełni racjonalnego wymierzenia kary, jak i przyjęcia jej ciężaru. Ten ostatni element jest szczególnie istotny przy konsensualnych formach poddania się odpowiedzialności⁸. Pozostawienie na tej płaszczyźnie niejasności, pola dla doraźnych rozwiązań poszukiwanych *ad casu*, może powodować, że podmioty znajdujące się w identycznej sytuacji faktycznej, spotkają się z odmienną reakcją organów procesowych (zwłaszcza w kontekście wykonawczym). Problem ten, posiadając zatem charakter dogmatyczno-konstytucyjny, przekłada się w istotny sposób na płaszczyznę praktyczną, wymuszając poszukiwanie możliwe uniwersalnego i wielopłaszczyznowo użytecznego, a przy tym dookreślonego modelu każdego z rodzajów sankcji. O ile jednak takie modele nauka prawa wypracowała już dla grzywien samoistnych i orzekanych w oparciu o art. 33 § 2 KK, o tyle w grupie tej grzywna akcesoryjna była dotychczas zdecydowanie marginalizowana, albo przypisywano jej wybrane cechy pozostałych, cechy specyficzne pomijając milczeniem. Jest to zdecydowanie nieuzasadnione.

Zadając zatem pytanie o szczegółową charakterystykę różnych rodzajów grzywien i stawiając w centrum tych rozważań jako konstrukcję po wielokroć

⁸ W Polsce w trybach art. 335 oraz 387 ustawy z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm.) zapada średnio ok. 48% wyroków skazujących (zob. Tabela A₁₁).

wyjątkową grzywnę opisaną w art. 71 KK⁹, nie sposób nie sięgnąć do posiadającego swój konkretny wydźwięk normatywny zagadnienia jednorodzaowości kar. Nie jest to zagadnienie marginalne i aktualizujące się jedynie w kontekście grzywny¹⁰. Jedną z najistotniejszych przesłanek istnienia na tej płaszczyźnie wątpliwości w odniesieniu do kar majątkowych jest natomiast ustanowienie w samym Kodeksie karnym kilku rodzajów grzywien. Tak przyjęcie ich jednorodzaowości, jak i ich rodzajowej odmienności, pociąga za sobą daleko idące skutki, które oceniać należy nie tylko *de lega lata*, ale także w kontekście postulatywnym, w świetle ogólnych zasad *largo* prawa karnego. Tylko wielowątkowa ocena wyznaczników ich cech konstytutywnych pozwala na stwierdzenie, czy więcej jest tu podobieństw, czy cech swoistych, zasługujących na podkreślenie poprzez rodzajowe wyodrębnienie tych sankcji. Musi być ona tym bardziej wnikliwa, że brak pośród teoretyków jednomyślności, czy cechy różnicujące rodzajowo sankcje mają tkwić wyłącznie w nich samych, czy też mogą je stanowić wskaźniki odczytywane z otoczenia w jakim dana instytucja funkcjonuje i ujawnia – często pośrednio, incydentalnie – swoją specyfikę. Ten ostatni aspekt można uchwycić dopiero poszukując właściwego umiejscowienia danego środka reakcji penalnej na osi rozciągniętej pomiędzy karą najsurowszą – dożywotniego pozbawienia wolności – z jednej strony, a odstępniem od ukarania, z drugiej. Każdy z wpisanych tu woł prawodawcy obowiązków, środków karnych i kar dostarczyć może szeregu ciekawych konkluzji. Pośród instrumentów oddziaływania ekonomicznego opiera się to na, aksjologicznie po części wspólnej, ich genezie oraz celach. Niektóre rodzaje ww. środków towarzyszą przy tym probacji – zatem dodatkowy węzeł łączący je z grzywną akcesoryjną stanowić będą konkluzje związane ze stosowaniem regulacji art. 75 § 2 KK. Związki te szczególnie podkreśla analiza porównawcza cech charakterystycznych tych środków karania, których zasadniczy cel można określić jako penalno-probacyjny (nawiązka i świadczenie pieniężne na cele publiczne oraz przepadek), nieco na uboczu pozostawiając środki ściśle restytucyjne (realizujące cele charakterystyczne dla prawa cywilnego). Także jednak oczywiście odmienne rodzajowo od grzywien sankcje – przez

⁹ Jako stosowana najczęściej ze wszystkich typów sankcji majątkowych (uwzględniając obowiązki płatnicze orzekane na podstawie art. 72 KK oraz ekonomiczne środki karne – zob. Tabele A₁, A₂ i A₉ oraz B₂ i B₅).

¹⁰ Problem jednorodzaowości kary pozbawienia wolności – bezwzględnej i warunkowo zawieszanej podnosił m.in. J. Majewski. Co innego bowiem wynika z egzegezy wycinkowych regulacji odczytywanych w świetle wykładni gramatycznej, a co innego może sugerować szeroka wykładnia systemowo-funkcjonalna i teleologiczna, dla której zbyt wąskie są ramy art. 32 KK. Echa tej dyskusji nie mogą pozostać bez wpływu na postrzeganie zwłaszcza grzywny akcesoryjnej, przez pryzmat jej więzi z karą warunkowo zawieszoną (zob.: J. Majewski, Czy warunkowe zawieszenie wykonania kary zmienia jej rodzaj, w: J. Majewski (red.), Środki związane z poddaniem sprawy próbie, Toruń 2013, s. 35 i n.).

pryzmat zaliczeń, przeliczania i wykonań zastępczych – mogą dostarczyć ciekawych narzędzi analitycznych względem grzywny z art. 71 KK. Użyteczna jest tu również metoda wykładni historycznej, pozwalająca na odtworzenie tendencji i kierunków istniejących na płaszczyźnie ewolucji ogólnej filozofii karanania oraz roli poszczególnych sankcji w jej ramach. Tematyka rodzajowej typizacji grzywien prowokuje także do głębokiego pochylenia się nad problemem łączenia kar. Grzywny *in genere* należą bowiem wręcz intuicyjnie do kar najprościej „połączalnych”¹¹. Mimo tego operowanie grzywnami – ich łączenie w perspektywie wykonywania – jest tylko pozornie proste. W praktyce dostarcza licznych problemów, zarówno na płaszczyźnie praktycznej, jak i teoretycznej.

Wobec zarysowanych problemów, ideą niniejszego opracowania było podjęcie, w wielu aspektach po raz pierwszy, szerokich poszukiwań cech – zarówno typowych, jak i swoistych – grzywny akcesoryjnej, celem stworzenia jej wielopłaszczyznowej definicji, użytecznej w teorii i praktyce orzeczniczej. Poszukiwania te, prowadzone z rozbudowanym akcentem komparatystycznym na tle innych sankcji, ze szczególnym naciskiem na majątkowe środki karanania, dotknęły procesu historycznego formowania się grzywny akcesoryjnej. Szerokie odniesienie się do zagadnień łączenia kar, naświetla problem rodzajowej tożsamości omawianej sankcji. Jako zaś narzędzie weryfikacji stawianych tez, posłużyła analiza licznych aspektów wykonawczych związanych z funkcjonowaniem grzywny akcesoryjnej po prawomocnym jej orzeczeniu. Zasadnym było jednak wyjście do prowadzonej analizy od podstawowych zagadnień terminologicznych, określających najbardziej ogólnie, hasłowo, znamiona grzywny akcesoryjnej, gdyż nawet w tym kontekście kara z art. 71 KK nie jest oceniana jednoznacznie.

Wrocław, grudzień 2013 r.

dr Konrad Politowicz

¹¹ Wpływa na to fakt ich pieniężnej ewaluacji, wyrażający się ostatecznie (mimo funkcjonującego systemu stawek dziennych) w określonej kwocie rejestrowanej w dzienniku należności sądowych i uiszczanej przez skazanego.